

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΠΟΖΩΝΗ

Καθηγητῇ τῆς Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

Ο ΑΙΣΘΗΤΙΚΟΣ BERGSON

Ὁ Bergson δὲν ἔγραψε αἰσθητικὴ θεωρία σ' ἓνα βιβλίο ἢ σ' ἓνα κεφάλαιο. Ἄν ἐξαιρέση κανεῖς τό «Γέλιο» ὡς ἀνάλυση τοῦ κωμικοῦ, οἱ αἰσθητικὲς παρατηρήσεις τοῦ γάλλου φιλοσόφου εἶναι διάσπαρτες στὸ συγγραφικὸ του ἔργο. Τὸ πάθος του δὲν εἶναι ἡ αἰσθητικὴ, ἀλλὰ ἡ ὄντολογία. Ἡ προβληματικὴ τῆς ζωῆς ὅχι στὸ ἀπλό της νόημα, ἀλλὰ στὴν ποιοτικὴ τῆς ἐμβάθυνση ἀποτελεῖ τὸ οὐσιαστικὸ μέλημά του.

Καὶ ἡ φιλοσοφικὴ θέση του εἶναι ὀρθὴ καὶ σύμφωνη μὲ τὴ γαλλικὴ παράδοση. Ἄν λύσω οὐσιαστικὰ τὸ πρόβλημα τοῦ «εἶναι», ἂν εἰσδύσω πέρα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων, ἔχω τὴ δυνατότητα λύσεως οἰασδῆποτε ἐπὶ μέρους προβληματικῆς, ὅπως εἶναι ἡ ἠθικὴ ἢ ἡ αἰσθητικὴ. Ἄλλ' ὁ Bergson εἶναι ἐπαναστάτης γιὰ τὴν ἐποχὴ του. Ἐγκαταλείπει καὶ ἀνατρέπει τὴν κλασσικὴ θεώρηση τῆς φιλοσοφίας, ποὺ ἀναζητοῦσε στό «εἶναι» τὴν οὐσία, τὶς λογικὲς ἀρχές, τὴ σταθερότητα τῶν συσχετισμῶν καὶ τὶς διαχρονικὲς ἀξίες, ποὺ κατευθύνουν καὶ ἐξανθρωπίζουν τὸν ἄνθρωπο.

Κατ' αὐτόν, ἡ κίνηση τῶν οὐρανίων σωμάτων, ἡ σύνθεση τῶν στοιχείων, ἡ μεταβολὴ τῆς ὕλης σὲ ἐνέργεια ἢ τῆς ἐνέργειας σὲ ὕλη, ἡ ζωὴ σ' ὅλη τὴν πολυπλοκότητά της μὲ τὴ γέννηση, τὴν αὔξηση, τὸν πολλαπλασιασμό, τὸν θάνατο, δὲν εἶναι ἐπιφαινόμενο φυσικοχημικῶν διαδικασιῶν, ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ πραγματικότητα. Στὸ *La Pensée et le Mouvant* γράφει: «ὑπάρχουν μεταβολές, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχουν, ὑπὸ τὴν μεταβολή, πράγματα ποὺ μεταβάλλονται. Ἡ μεταβολὴ δὲν ἔχει ἀνάγκη ὑποστηρίγματος. Ὑπάρχουν κινήσεις, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενο ἀδρανές, ἀμετάβλητο ποὺ κινεῖται: ἡ κίνηση δὲν προϋποθέτει κινεῖν». Κατὰ τὴν *Évolution Créatrice*, ἡ κί-

νηση διαφοροποιεῖται σέ «ποιοτική», σ' «ἐξελικτική», σ' «ἐκτατή», ἀλλὰ στὸ βάθος ἡ κίνηση εἶναι, ταυτίζεται μὲ τὸν ἑαυτό της, εἶναι καθ' ἑαυτή.

Ἔτσι, ὁ Bergson πάει πέρα ἀπὸ τὸν Ἡράκλειτο καὶ τὸν Κρατύλο, δὲν τὸν ἀπασχολεῖ τό «πρῶτον κινουῦν» τοῦ Ἀριστοτέλη, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀρνεῖται τὴν ἐπιστήμη, ἀφοῦ πιστεύει πὼς προβληματίζεται ὀρθὰ πάνω στὸ γίγνεσθαι τοῦ κόσμου, στὴν ψυχολογική μας μεταβλητότητα καὶ στὶς δυνατότητες τῆς ἀντιλήψεως. Κατ' αὐτόν, ἡ κίνηση εἶναι ἀμέριστη, ἀπροσδιόριστη, συνεχής. Ἡ ἀντίληψη ἀποτελεῖ μερικευμένη ἀπόσπαση ἀπὸ τὴν κίνηση, ἓνα σταμάτημα, ἓνα "instantané", γιὰ τίς «εἰκόνες» τῶν πραγμάτων, ποὺ εἶναι χρήσιμες γιὰ τὴν ἐπιβίωση καὶ τὴν πρόοδό μας. Ἐπομένως, ἡ σταθερότητα εἶναι σταμάτημα τῆς ροῆς, τῆς κινήσεως, τῆς μεταβολῆς.

Ἐντεῦθεν ἡ ἐπιστήμη ἀναφέρεται στὴν ἔκταση, στὸ χῶρο, ἔχει ὡς μέθοδο τὴν ἀνάλυση καὶ χρησιμοποιεῖ τὸν ἀριθμό, τὴ μέτρηση, τὸν μαθηματικὸ λογισμό. Ἀναζητεῖ τίς αἰτίες τῶν πραγμάτων, προβαίνει σὲ διατύπωση νόμων, ποὺ ἐπιτρέπουν τὴν πρόβλεψη, καὶ ἐπεκτείνεται σὲ φιλοσοφικὲς θεωρίες, ὅπως εἶναι ὁ θετικισμὸς καὶ ὁ ντετερμινισμός.

Ἀλλ' ὁ Bergson προβάλλει τίς ἀντιρρήσεις του, ὅταν ἡ ἐπιστήμη μελετᾷ τὴν πολυπλοκότητα τῆς ζωῆς, ὅταν εἰσδύη στὸν ψυχικὸ κόσμον τοῦ ἀνθρώπου, ὅταν προσπαθῇ νὰ ἐρμηνεύσῃ τὰ βιολογικὰ καὶ τὰ ψυχολογικὰ φαινόμενα, σύμφωνα μόνο μὲ τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς καὶ τῆς χημείας. Κατ' αὐτόν, ἡ αἰτιότητα ἰσχύει στὴν ὕλη, ἀλλ' ὄχι καὶ στὸ πνεῦμα. Πρὸς λύση τοῦ προβλήματος προβαίνει σὲ μία ἰδιοφυῆ διάκριση τοῦ χρόνου. Ὑπάρχει χρόνος ὡς ἀριθμητικὴ διατύπωση τῶν σταθερῶν κινήσεων, ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ οὐράνια σώματα, ὡς προσδιορισμὸς τῶν ταχυτήτων, ὡς ἔκφραση τοῦ ταυτόχρονου μεταξὺ τοῦ παρατηρουῦντος καὶ τοῦ παρατηρουμένου. Ἀλλ' αὐτὸς ὁ χρόνος εἶναι ριζικὰ διάφορος ἀπὸ τὸν χρόνο ποὺ συμβαίνει μέσα μου ὡς κίνηση καὶ μεταβολή. Ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος χρησιμοποιεῖ τὸ παράδειγμα τῆς ζάχαρης μέσα στὸ νερό. Αὐτὴ διαλύεται σὲ συγκεκριμένο χρόνο. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει τὸ ἴδιο καὶ μὲ μένα ποὺ ἀνυπομονῶ νὰ συντελεσθῇ ἡ διάλυση καὶ ὁ χρόνος μου φαίνεται ἀτελείωτος, διότι εἶναι ἀπροσδιόριστος, δὲν ὑπόκειται στὴ νομοτέλεια, εἶναι τὸ ὑφάδι τῆς ὑπάρξεως, ἐκφράζει τὴν οὐσία τῶν πραγμάτων. Εἶναι δηλαδὴ χρόνος ριζικὰ διάφορος, γι' αὐτὸ ὁ Bergson τὸν ἀποκαλεῖ "durée", «διάρκεια».

Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ὑπερβαίνει τὸν ὑλικὸ βίον, ἀναγκάζεται νὰ φιλοσοφήσῃ. Ἡ συνείδησις δὲν εἶναι ἀπλὴ νοητικὴ λειτουργία ποὺ ἐξηγεῖ τὰ φαινόμενα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἀλλ' ὅπως ὁ Πλωτῖνος ὑπεστήριζε, «ἐπιστρέφει» στὸν ἑαυτὸ της. Κατὰ τὴν *Énergie Spirituelle*, «ὅποιος λέει πνεῦμα, λέει, πρῶτα ἀπὸ ὅλα, συνείδηση». Αὕτῃ δηλώνει τὴν «κατεύθυνση», ἐκφράζεται ὡς «μνήμη», προγεύεται τὸ μέλλον, «εἶναι ἡ γέφυρα μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος». «Εἶναι ἀναμφισβήτητα συνδεδεμένη μὲ τὸν ἐγκέφαλον τοῦ ἀνθρώπου. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἀπαραίτητος στὴ συνείδηση». Αὕτῃ «μετράει τὴν ἀπόστασις μεταξὺ τῆς παραστάσεως καὶ τῆς πράξεως», αὕτῃ μὲ τὴν ἐνδοστροφὴ ἀνοίγει δρόμον καὶ ἀπελευθερώνει τὴν "intuition", τὴν «ἐνόραση». Κατὰ τὸ *La Pensée et le Mouvant*, ἡ "intuition", ἡ «ἐνόραση», εἶναι «ἄμεση ὄρασις τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὸ πνεῦμα», εἶναι «συνείδησις», ἀλλὰ συνείδησις ἄμεση, ὄρασις ποὺ μὲ δυσκολία διαστέλλεται ἀπὸ τὸ ὁρώμενον, γνῶσις ποὺ εἶναι ἐπαφή (contact) καὶ κυρίως «σύμπτωσις» μὲ «τὴν πραγματικὴν διάρκειαν», ποὺ εἶναι «πνευματικὴ καὶ ποτισμένη ἀπὸ πνευματικότητα».

Ἔτσι ἡ «διάρκειαν» διαστέλλεται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ χρόνον. Ὁ Bergson στὸ βιβλίον του *Essai sur les Données Immédiates de la Conscience* γράφει ὅτι «ἡ διάρκειαν», ὅταν ἀποδίδεται στὴν «πρωτογενῇ καθαρότητά της», ἐμφανίζεται ὡς «ποιοτικὴ πολλαπλότης, ὡς ἀπόλυτη ἑτερογένεια ἀπὸ στοιχεῖα, ποὺ τείνουν νὰ συγχωνευθοῦν μεταξὺ τους». Ὁ χωρισμὸς τοῦ βίου σὲ παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον ἀποτελεῖ σχηματικὴ διάκρισις ποὺ βοηθεῖ τὴν ἐπικοινωνίαν μας. Στὴν πραγματικότητά ζῶ τὸ παρὸν, ποὺ κουβαλάει τὸ παρελθόν μου καὶ ἐτοιμάζει τὸ μέλλον μου. Ἡ προσωπικότης μου ἀποτελεῖ μία ἐνότητα, «ποὺ αὐξάνεται, ὠριμάζει ἀδιάκοπα. Κάθε μία στιγμὴ εἶναι καινούργια καὶ προστίθεται στὴν προηγούμενη. Προχωρῶ ἀκόμη περισσότερο: δὲν εἶναι μόνον καινούργια, ἀλλὰ καὶ ἀπρόβλεπτη», ἀναφέρει ὁ φιλόσοφος στὸ *Évolution Créatrice*.

Ἀλλ' ἂν ἡ «διάρκειαν» ἐκφράζεται ὡς ποιότητα, πῶς μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ προσθετικές, ἐπαυξητικές διαδικασίες, ποὺ ἀναφέρονται στὴν ἔκτασις καὶ στὸν χῶρον; Ἄν πάλι ἡ συνείδησις εἶναι γέφυρα μεταξὺ τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος, τότε ἐκφράζει μόνον τὸ παρὸν. Ὑπηρετεῖ δηλαδὴ τὸν ἐγκέφαλον, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν φιλόσοφον, ἀπομονώνει, εἰδικεύει καὶ μελετᾷ τὸ συγκεκριμένο. Ἄν ὅμως

συνείδηση σημαίνει πνεῦμα, τότε ἡ “durée” περιττεύει. Ἄν πάλι ἡ “durée” εἶναι κάτι ἄλλο ἀπὸ τὴ συνείδηση, ἂν δηλώνῃ αὐτονομία, εἶναι ἀπόλυτη καὶ καθαρὴ κίνηση καὶ ἐκφράζεται ὡς πρόοδος, πόθεν δηλονότι ἡ πρόοδος, ἡ κίνηση πρὸς τὰ ἐμπρός, τὸ ἀπρόβλεπτο καὶ τὸ καινούργιο ἐκφράζουν ἀναγκαίως ποιότητα, ποὺ ὑποθέτει βελτίωση; Ἡ ἐνδεχόμενη ἀλλαγὴ τῆς προσωπικότητος καὶ ἡ στροφή της σὲ ἐγκληματικές πράξεις ἀποτελοῦν καινούργιες διαδικασίες, ἀλλὰ χωρὶς ποιότητα καὶ βελτίωση. Ἡ “durée” τοῦ Bergson δὲν ἐξασφαλίζει τὴν ποιότητα. Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτό, περιορίζεται καὶ ἡ προβληματική τῆς “intuition”. Ἡ προβαίνει μὲ αὐτὴ ὁ φιλόσοφος σὲ ἀναλύσεις, ὅποτε ταυτίζεται μὲ τὴ συνείδηση, ἢ τείνει πρὸς ταύτιση μὲ τὴν “durée”, ὅποτε «ἡ διάρκεια» ἀποτελεῖ τὸν Deus absconditus, ποὺ κατευθύνει τὰ πράγματα. Ὁ γάλλος φιλόσοφος, πιστὸς στὴ θεωρία περὶ κινήσεως καὶ μεταβολῆς, δὲν μένει σταθερὸς στὴ χρῆση τῶν ὄρων του.

Πάντως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἐρωτήματα καὶ ἀντιρρήσεις, ὁ γάλλος φιλόσοφος δέχεται διττὴ τὴ λειτουργικότητα τῆς συνειδήσεως· ἡ στρέφεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐπεξεργάζεται τὶς εἰκόνες τῶν πραγμάτων ἢ κινεῖται πρὸς τὰ μέσα. Ἐντεῦθεν ὑπάρχουν ἐπιπόλαια συναισθήματα ποὺ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν κατ’ αἴσθησιν ἀντίληψη καὶ ὑπάρχουν ἄλλα βαθύτερα, ποὺ ἔχουν ἀνεξαρτησία ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο καὶ αὐτάρκεια. Στὸ *Données Immédiates* ὁ Bergson ἀναφέρει τὴν «ἐσωτερικὴν χαρά», ποὺ ὑφίσταται ποιοτικὴ διαβάθμιση. Στὴν πρώτη βαθμίδα παρομοιάζεται πρὸς μία κατεύθυνση, ἓναν «προσανατολισμὸν» τῶν καταστάσεων τῆς συνειδήσεως πρὸς τὸ μέλλον. Στὴ δευτέρῃ βαθμίδα ἡ ἔλξη τῶν ἐννοιῶν καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν αἰσθήσεων ἀποβαίνει ταχύτερη καὶ μειώνει τὴν προσπάθεια. Καὶ στὴν τελευταία φάση δοκιμάζομε τὴν ὑπέρτατη χαρά, ποὺ μοιάζει μὲ θαλπωρὴ καὶ φῶς· καὶ ἐνδεχομένως μᾶς προκαλεῖ τὴν ἐκπληξὴ τοῦ ἀπροσδόκητου.

Κατὰ τὸν φιλόσοφο, στὸ βαθύτερο ὑπόστρωμα τοῦ ἑαυτοῦ μας μπορεῖ νὰ λειτουργῇ ἡ “intuition”, ἡ «ἐνόραση». Αὐτὴ μοιάζει λιγότερο μὲ τὴ νόηση καὶ περισσότερο μὲ τὸ ἔνστικτο. Ἡ νόηση ἀναλύει, γιὰ νὰ ἐξηγῇ. Τὸ ἔνστικτο συλλαμβάνει μία συνόλη πραγματικότητα καὶ κινεῖται μὲ αὐτοματισμούς. Ἡ «ἐνόραση», θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, εἶναι τὸ ὑποκατάστατο τοῦ ἐνστίκτου στὸν πνευματικὸ χῶρο. Μὲ τὴν «ἐνόραση» συλλαμβάνεις ἅμεσα τὸν ἐσωτερικὸν κόσμον σου, αὐτὴν τὴν “durée”.

Αὐτὴ ἡ ἐμπειρία τοῦ ἐσωτέρου ἀνθρώπου ἐπιτρέπει τὴ δυνατότητα τῆς εἰσδύσεως στὰ πράγματα, τῆς ἀναζητήσεως τῆς οὐσίας των. Ἐτσι ἐπέρχεται μία «συμπάθεια», ὅπως συμβαίνει μὲ τὰ χημικὰ στοιχεῖα ἢ μὲ τὰ συναισθήματα. Χωρὶς τὴν παρεμβολὴ τῆς νοήσεως βιώνουμε τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα.

Ἐντεῦθεν ἡ συμπάθεια τῆς φύσεως εἶναι μορφή τέχνης. Ὁ βιολόγος, ποὺ μελετᾷ τὰ ἔμβια ὄντα καὶ ἀναζητεῖ τοὺς συσχετισμούς των, εἶναι στὸ βάθος καλλιτέχνης, γιατί βρίσκει στὴ φύση τὸ οὐσιαστικό. Ἄν λοιπὸν ὅλοι εἴχαμε τὴ δυνατότητα τῆς ἀμεσότητος τῆς ἐνοράσεως, θὰ παρακολουθούσαμε τοὺς βαθύτερους ἁρμονικοὺς ἤχους τῆς φύσεως, γραμμὲς καὶ χρώματα στὴν καθαρότητά των, ποὺ συντελοῦν στὴν αἰσθητικὴ χαρά.

Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς λίγοι ἄνθρωποι κατορθώνουν νὰ εἶναι καλλιτέχνες. Λίγοι μποροῦν νὰ σύρουν τὸ πέπλο ποὺ παρεμβάλλεται μεταξὺ τῆς φύσεως καὶ τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτοὶ συμπαθοῦν, βιώνουν τὸ βαθύτερο περιεχόμενο τῶν πραγμάτων. Ὅμως ὁ Bergson δὲν ἰσχυρίζεται ὅτι ὑπάρχει ἡ πλατωνικὴ «ἰδέα τοῦ καλοῦ» (ώραίου), οὔτε εἶναι βέβαιος ὅτι ὄντως ἡ φύση εἶναι ωραία, ἀλλ' αὐτὴ μέσω τῆς ἀντιλήψεως μᾶς ἐντυπώνει ἀπλῶς εἰκόνες. Χωρὶς νὰ εἶναι ἡ αἰτία, ἀποτελεῖ τὴν ἀφορμή, ὥστε μὲ τὴ σειρά του ὁ καλλιτέχνης ἀσκεῖ ἐπάνω μας ὑποβολή, χρησιμοποιώντας τὸν ρυθμὸ καὶ τὸ μέτρο. Κατὰ τὴν καλλιτεχνικὴ δημιουργία ὁ ρυθμὸς τοῦ δημιουργοῦ εἰσδύει καὶ τείνει νὰ ταυτισθῇ πρὸς τὸν ρυθμὸ τῆς διάρκειας. Ἡ βίωση τοῦ οὐσιαστικοῦ συντελεῖται μὲ παραχώρηση, ἀναμονή, ἐγκατάλειψη. Ὁ Bergson παρομοιάζει τὴν καλλιτεχνικὴ διαδικασία μὲ τὴν ὕπνωση, ὅπου ὑποβαθμίζονται οἱ νοητικὲς λειτουργίες καὶ ξανοίγεται ἓνας κόσμος φαντασίας καὶ ὀνείρου, «συγκεκριμένες παραστάσεις, ποὺ δὲν εἶναι οὔτε ἀντιλήψεις, οὔτε ἀναμνήσεις».

Ἡ τέχνη, ἐπομένως, ἀποκαλύπτει ἐσώτερες διαδικασίες καταστάσεων καὶ πραγμάτων. Ὁ καλλιτέχνης ἀφαιρεῖ τὸ πέπλο, ποὺ παρεμβάλλεται μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῆς φύσεως. Ἡ “intuition” εἰσχωρεῖ στὸ ἐσώτερο βάθος, τῶν πραγμάτων, ἐφάπτεται ἢ καὶ ταυτίζεται μὲ τὴν “durée” καὶ συντελεῖ στὴν ἀλήθεια, στὴ γνώση καὶ στὴν αἰσθητικὴ ἀπόλαυση. Γνήσιο αἰσθητικὸ κίνητρο ἀποτελεῖ ἡ “émotion”, ἡ συγ-κίνηση. Αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἔχῃ ἐπιπόλαιο χαρακτήρα, μπορεῖ νὰ ἀφορμᾶται ἀπὸ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον τῶν εἰκόνων. Ἐτσι, ἓνα θεατρικὸ ἔργο μπορεῖ νὰ μᾶς ἀρέσῃ, χωρὶς νὰ ἔχῃ ἰδιαίτερη ἀξίωση. Ἡ

παρουσία ἡθοποιῶν, ἡ πλοκὴ τῆς ὑποθέσεως, οἱ συγκρούσεις τῶν χαρακτήρων, ἀκόμη καὶ ὅταν δὲν ἔχουν βάθος, μποροῦν πρόσκαιρα νὰ μᾶς συγκινοῦν. Ἀλλ' ἡ εἰκόνα, ποὺ παράγεται ἀπὸ τὴν κατ' αἰσθησὴν ἀντίληψη, μένει στὴν ἐπιφάνεια, προκαλεῖ τὰ αἰσθητήρια, χωρὶς νὰ ἀναστατώνη, μᾶς διασκεδάζει μὲ τὸ παιγνίδισμα, χωρὶς νὰ ἐγγίξη τὸ βαθύτερο εἶναι μας, φαινόμενο ποὺ συντελεῖται μὲ τὴν γνησία συγκίνηση. Αὕτῃ κρύβεται μέσα στὸν ἄνθρωπο. Ἐξω μας δείχνουμε ἥσυχτοι, ἥρεμοι, κατασταλαγμένοι, ἀλλὰ μέσα μας ὑφίστανται ἐκρηκτικοὶ μηχανισμοί, ἔτοιμοι νὰ ἀναδυθοῦν στὴν ἐπιφάνεια. Μοιάζουμε μὲ τὴ γῆ μας, γιατί πίσω ἀπὸ τὴν στερεότητα τῆς ἐπιφάνειας ὑφίστανται ἡφαιστειώδεις ἐστίες, ἔτοιμες πρὸς δράση.

Ὁ ἄνθρωπος μέσα στὴν ἱστορία του ἐξευγενίσθηκε. Ἡ παιδεία καὶ ὁ πολιτισμὸς τὸν ἐξημέρωσαν, ἀλλὰ μέσα του δυνάμει ὑφίσταται ὁ ἡφαιστειώδης μηχανισμὸς τοῦ πάθους, ποὺ ἐκφράζεται ὡς τραγωδία στὸ μεγάλο θέατρο. Σ' αὐτὸ συμπαθοῦμε τὴν πρωταρχή μας, συγκινούμεθα ἀπὸ τὸν συγκλονισμὸ τοῦ ἥρωα, ξαναζοῦμε ὅ,τι ἔχει ἀτροφήσει μέσα μας, ἐπέρχεται μία ἀνταπόκριση ποὺ μᾶς ἱκανοποιεῖ, ἀλλὰ συγχρόνως ἀναζητοῦμε ἢ ἀποδεχόμεθα λύσεις, ποὺ συντελοῦν στὴν ἡμέρωση καὶ ἑναρμόνιση. Στὸ βάθος τῆς ἐρμηνείας τοῦ τραγικοῦ ἀπὸ τὸν Bergson κρύβεται ἡ ἐξελικτικὴ θεωρία, ὅπως τὴ διατυπώνει ὁ φιλόσοφος στὸ βιβλίο του *Évolution Créatrice*, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐρμηνευτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη γιὰ τὴν καθαρτικὴ ἐπενέργεια τῆς τραγωδίας στὴν προσωπικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ μας ἐξισορρόπηση.

Ἔτσι, ἡ ὑπερνίκηση τῆς ἐντάσεως δὲν ἀποτελεῖ μηχανικὴ διαδικασία, οὔτε ἔχει σχέση μὲ τὴν ἔνταση ποὺ προξενεῖται στὶς αἰσθήσεις. Ὅπως καὶ τὸ ὥραϊο στὴ φύση, δὲν εἶναι δημιούργημα της, ἀλλὰ δικό μας δημιούργημα. Ἐντεῦθεν τὸ ὥραϊο, τὸ συναίσθημα τοῦ ωραίου, ἀναδύεται ἀπὸ ἐσώτερο ἄνθρωπο. Εἶναι ὑπόθεση ἀτομικὴ καὶ προσωπικὴ. Ἄν ζούσαμε στὴ “durée”, θὰ εἴχαμε ἀπόλυτη βίωση τοῦ ωραίου καὶ τῆς καλλιτεχνικῆς δημιουργίας στὴν πληρότητά της. Ἀλλ' ἡ ἀντίληψη ἐνέχει περιοριστικὲς διαδικασίες, συλλαμβάνει μέρος ἀπὸ τὴν πραγματικότητα τῆς “durée” καί, ἐπομένως, ἡ καλλιτεχνικὴ διαδικασία ἐπιμερίζεται σὲ ποίηση, σὲ μουσικὴ, σὲ εἰκαστικὲς τέχνες κτλ.

Ἔτσι, ὁ ζωγράφος πρὸ πολὺ βλέπει καὶ ὁ μουσικὸς ἀκούει. Βιώνει αὐτὸ ποὺ περνάει ἀπὸ τὴν ἰδιάζουσα ἀντίληψή του. Ὁ ἦχος πλά-

θεται σὲ τραγούδι, ἀναζητεῖ ἄλλους ἤχους καὶ ἐναρμονίζεται. Ὁ συνθέτης ὑποβάλλει σὲ μᾶς τὴ βαθύτατη ἐναρμόνιση τῆς «διάρκειας», ποὺ παρασύρει τὰ συναισθήματα χαρᾶς, λύπης, φόβου κτλ. Ἔτσι, μπορούμε νὰ χαίρωμε ἢ νὰ κλαῖμε, χωρὶς ἡ συγκεκριμένη μουσικὴ νὰ εἶναι ἡ αἰτία. Αὐτὴ «μᾶς εἰσάγει στὰ συναισθήματα», δὲν τὰ δημιουργεῖ .

Ἐντεῦθεν, ἐνῶ ἡ τέχνη εἶναι ὑπόθεση ἀτομική, προσωπική, ἀποβαίνει καθολική. Ἄλλ' ἡ καθολικότητα δὲν εἶναι *a priori*, ὅπως θὰ ἤθελε ὁ Kant, δὲν προέρχεται ἀπὸ τὴν «ἰδέα τοῦ καλοῦ», ὅπως ὑπεστήριζε ὁ Πλάτων ἢ ὁ Ἑγελος, ἀλλὰ συντελεῖται *a posteriori* μὲ τὴν κοινὴ ἀποδοχή, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ δημιουργικότητα. Κατὰ τὸν Bergson, ἡ ἀτομικότητα ἀποβαίνει καθολικότητα, ἐφ' ὅσον ὁ καλλιτέχνης ἐμβαθύνει στὴν ἐνόραση, προχωρεῖ στὴ διάρκεια, ποὺ κινεῖται ἀδιάκοπα πρὸς τὰ ἐμπρός, ὡς ποιοτικὴ ἀνανέωση. Ἐπομένως, ἐφ' ὅσον ὁ καλλιτέχνης βιώνει τὴ «διάρκεια», δημιουργεῖ. Τὰ βαθιὰ συναισθήματα, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ μέσα του, κυοφοροῦν ἐνορμήματα καὶ ἰδέες, ποὺ συντελοῦν στὴν ποιοτικὴ μεταβολή· ἄρα στὴ δημιουργία.

Ἔτσι, κατὰ τὸν γάλλο φιλόσοφο, λύεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐρμηνεία του πᾶει πέρα ἀπὸ τὸν ντετερμινισμό, ποὺ θεωρεῖ τὴν ἐλευθερίαν ὡς αὐταπάτη καὶ ψευδοπρόβλημα, οὔτε ἀκολουθεῖ τὴν τελολογία, ποὺ θέτει σκοποὺς ὀλιγότερους τοῦ δέοντος. Ἀρκεῖ ἡ ταύτιση τῆς συνειδήσεως μὲ τὴ διάρκεια, γιὰ ν' ἀνοίξη τὶς δυνατότητες τῆς δημιουργικότητος. Ὅμως αὐτὲς δὲν προηγούνται τῆς δημιουργίας, ἀλλ' ἀνακαλύπτονται, ὅταν ἡ δημιουργία συντελεσθῇ. Ὅταν ὁ Bergson ἐρωτήθηκε, ποιοὺς τύπος δράματος θὰ εἶχε τὴν ἐπιτυχία τοῦ μέλλοντος, ὁ φιλόσοφος ἀπάντησε ὅτι ἂν ἤξερε τὶς προϋποθέσεις, θὰ ἔγραφε τὸ θεατρικὸ ἔργο ἀμέσως αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ κατὰ τὸν γάλλο στοχαστή, ἡ δημιουργία στὴν τέχνη δὲν ἔχει σταθερὲς προϋποθέσεις ποὺ ὁδηγοῦν σὲ συγκεκριμένη λύση. Ἡ δημιουργία εἶναι ἀπροσδιόριστη, μπορεῖ νὰ ἔλθῃ ἐξελικτικά, νὰ συμβῇ ξαφνικά, νὰ πάρῃ ἀπρόβλεπτες κατευθύνσεις. Μαθαίνομε τὶς δυνατότητες ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅταν ἡ δημιουργία ἔχῃ συντελεσθῇ καὶ γίνῃ αἰσθητή.

Εἶναι φανερὸ πὼς ὁ Bergson ὑφίσταται τὴν ἐπίδραση τοῦ Ἰνδουϊστικοῦ, τοῦ πλωτίνειου, τοῦ ἰουδαϊκοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ μυστικισμοῦ. Ἄλλ' ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ἢ τῆς ψυχῆς ὡς σταθερῶν οὐσιῶν

θέτει τὴν κίνηση καθ' ἑαυτή, ἀπολύτως, ἀνεξάρτητα ἀπὸ κινουῦν καὶ κινούμενο. Ἄλλ' ἡ οὐσία ἐνέχει σταθερότητα, γιατί ταυτίζεται με τὸν ἑαυτό της ἐνῶ ἡ κίνηση δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι οὐσία, ἀφοῦ εἶναι ἄλλοτε ἄλλη, ἔστω καὶ με τὴν ἔννοια τῆς συνέχειας καὶ τῆς βελτιώσεως. Ἀλλὰ κατὰ τὸν Bergson ἡ «διάρκεια» συντελεῖ στὴ μεγάλη τέχνη.

Αὐτὴ πηγαίνει στὸ βάθος καὶ ἀναζητεῖ λειτουργικὲς δομές, ποὺ θὰ ἀποδοθοῦν σὲ μορφές. «Κάθε μορφὴ ἔχει τὴν προέλευσὴ της σὲ μία κίνηση ποὺ τὴ χαράσσει. Ἡ μορφὴ δὲν εἶναι παρὰ κίνηση ἐγγεγραμμένη». Ὁ ζωγράφος μέσα ἀπὸ τὸ γίνεσθαι ἀπομονώνει ἓνα πρόσωπο, ἓνα πρᾶγμα, μία στιγμή. Εἶναι ὅμως ἀναγκασμένος, ὅπως καὶ ὁ γλύπτης, νὰ ἔχη τεχνικὴ. Ἡ πάλι με τὰ χρώματα ἢ με τὴν ἀντίσταση τοῦ μαρμάρου προϋποθέτει μίμηση στὸν τρόπο ἀποδόσεως, ποὺ ἐπιτρέπει τὴν ἐπικοινωνία με τοὺς ἄλλους. Ὅμως, ὁ μεγάλος καλλιτέχνης πᾶει πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὴ μίμηση τῆς τεχνικῆς, γιατί ἐνορατικὰ συλλαμβάνει τὴν πραγματικότητα, ποὺ κεῖται στὸ βάθος.

Μεγάλη τέχνη εἶναι καὶ ἡ μεγάλη λογοτεχνία, ποὺ παλεύει με τὴ λέξη, τὴ μεταφορά, τὸν ρυθμό. Ξεκινάει ἀπὸ τὸ μῦθο. Ἡ μυθολογία εἶναι λογοτεχνία. Ἐδῶ λειτουργεῖ ἡ φαντασία ποὺ διευρύνει τὶς περιοριστικὲς δυνατότητες τῆς ἀντιλήψεως. Οἱ ἑλληνικοὶ μῦθοι εἶναι γοητευτικοί, γιατί ἐνέχουν χάρη, ὠραιότητα. Τὸ ἔπος ἐνσαρκώνει τὸ ἥρωικὸ πνεῦμα καὶ ἡ λυρική ποίηση τὸν ἔρωτα. Τὸ ἀρχαῖο θέατρο δὲν στήνει ἀπλῶς τὸν μῦθο, ἀλλ' ὁ ἀρχαῖος θεατρικὸς συγγραφέας ἀνοίγει διάλογο με τὸν ἑαυτό του καὶ με τοὺς ἄλλους. Αὐτὸ ποὺ ὁ ἴδιος βαθιὰ βιώνει τὸ μεταφέρει καὶ στοὺς ἄλλους, διδάσκει χωρὶς διδακτισμό. Ἡ τραγωδία ἐνῶ δίνει μοναδικοὺς χαρακτήρες, συγκινεῖ ὅλους, γιατί ἐνέχει τὴν καθολικότητα καὶ τὴ νεωτερικότητα τῆς «διάρκειας».

Εἶναι διαφορετικὴ ἡ πορεία τῆς κωμωδίας. Αὐτὴ ἔχει ὡς ἀφετηρία ἓναν γενικὸ τύπο, ποὺ βρίσκεται ἀνάμεσά μας. Ὁ «φιλάργυρος», ὁ «παίκτης», ὁ «ζηλιάρης» εἶναι ἓνας ἀπὸ μᾶς καὶ μπορεῖ νὰ ταιριάζει σὲ μᾶς. Ὁ κωμικὸς τύπος βγαίνει μέσα ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ μᾶς προβληματίζει με τὸ γέλιο, ποὺ εἶναι ἀποκλειστικὸ γνώρισμα τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ ζῶο δὲν γελάει. Με τὸ γέλιο προσπαθοῦμε νὰ ἐπαναφέρουμε τὰ πράγματα στὴν τάξη τους. Τὸ γέλιο ἐνέχει κοινωνισμό, ἀλλ' ἐκφράζει καὶ κάποια κακότητα. Προϋποθέτει τοὺς ἄλλους, τὸ πλῆθος, τὸ κοινό, γιατί διαθέτει μεταδοτικότητα, ἀλλὰ προκαλεῖ καὶ κάποια

εὐχαρίστηση, γιατί δὲν εἴμαστε ἐμεῖς ἡ ἀφορμὴ τοῦ γέλιου. Κατὰ τὸν Bergson, οἱ κωμικὲς καταστάσεις καὶ οἱ κωμικοὶ χαρακτηῖρες μᾶς προκαλοῦν σὲ αὐτοσυνειδησία, ποὺ τὸ κωμικὸ πρόσωπο δὲν ἔχει. Ἦδη ὁ Πλάτων εἶχε παρατηρήσει: «γελοῖον δὴ μοι φαίνεται τοῦτο (τὸ γνῶναι ἑμαυτὸν) ἔτι ἀγνοοῦντα τὰ ἀλλότρια σκωπεῖν» (*Φαῖδρ.* 229ε). Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης στὴν *Ποιητική* του παρατηροῦσε ὅτι στὴν κωμωδία ὁ θεατὴς αἰσθάνεται ἀνώτερος σὲ ἦθος καὶ ποιότητα ἀπὸ τὰ πρόσωπα, ποὺ παίζουν σ' αὐτή.

Ὁ Bergson διεξοδικὰ ἀναλύει στό “Rire”, στό «Γέλιο», τὸ νόημα τοῦ κωμικοῦ. Τὸ γέλιο προϋποθέτει τὴν «καθαρὴ νόηση» (*intelligence pure*), τὴ δική μας ὑπέρβαση ἀπὸ συγκινησιακὲς καταστάσεις καὶ ἀψιθυμίες. Τὸ κωμικὸ στέκει στὴν ἐπιφάνεια, εἶναι παροδικό, εὐκαιριακό, προϋποθέτει τὴν προσωπική μας ἡρεμὴ κατάσταση. Ἔτσι, αὐτὸ ποὺ διασπᾷ ἢ ἀντιβαίνει πρὸς τὴ φυσική, τὴν ἠθική, τὴν κοινωνικὴ κανονικότητα ἀποτελεῖ αἰτία γέλιου. Αὐτὸς ποὺ περπατᾷ καὶ σκοντάφτει σὲ μιὰ πέτρα, ὁ καμπούρης, ὁ κουφός, αὐτὸς ποὺ παρανοεῖ καὶ δίνει ἄστοχες ἀπαντήσεις, αὐτοὶ καὶ ἄλλοι προκαλοῦν τὸ γέλιο μας.

Ἐντεῦθεν ἡ ἀδεξιότης, ἡ ἀφηρημάδα, ἡ μεγαλοποίηση, ἡ ὑπερβολή, ἡ παραμόρφωση, ἡ ἀκαμψία, ἡ μηχανικὴ ἀπομίμηση τῶν λόγων ἢ τῶν κινήσεων τοῦ ἄλλου, εἶναι μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀφορμὲς ἢ τὰ αἷτια τοῦ γέλιου. Κατὰ τὸν Bergson, τὸ κωμικὸ καθίσταται τόσο ἐντονώτερο, ὅσο «θεωροῦμε πιὸ πολὺ φυσικὴ τὴν αἰτία». Οἱ κινήσεις, οἱ χειρονομίες, οἱ γκριμάτσες ἀποβαίνουν πιὸ κωμικὲς, ὅταν ἀνάγονται σὲ μηχανικὲς διαδικασίες, διότι τὸ μηχανικὸ ἐνέχει ἀκαμψία καὶ ἀντιβαίνει πρὸς τὴν πλαστικότητα τῆς ζωῆς. «Κατὰ γενικὸ κανόνα τὰ ἐλαττώματα τῶν ἄλλων κυρίως μᾶς προκαλοῦν τὸ γέλιο». Ἔτσι τὸ κωμικὸ «κυμαίνεται μεταξὺ τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης». Ἀπὸ ὅλες τὶς δομὲς τῆς τέχνης στέκει πιὸ κοντὰ στὴ ζωὴ, ἀλλὰ στὴ ζωὴ τῆς ἐπιφανείας, τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων, τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς ἐπιπολαίας ἐπικοινωνίας.

Ὁ Bergson μᾶς δείχνει τὴ μεγάλη τέχνη. Φαίνεται νὰ ἐπανέρχεται στὴ θεωρία τῶν ἀρχαίων, ὅτι ἡ τέχνη εἶναι ἔμπνευση καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασή της δημιουργοῦμε ἢ ἐπαναβιώνουμε τὴ δημιουργία. Ἡ “durée” ἐνδύεται τὴ θεότητα. Σὰν νὰ μᾶς ὑπνωτίζει καὶ νὰ μᾶς κατευθύνει. Ἐντεῦθεν ἡ καλλιτεχνικὴ ἐλευθερία οὔτε σκοποθεσία περιέχει, οὔτε εἶναι ἐπιλογὴ σκοπῶν, ἀλλὰ σιωπηλὴ ἀνάθεση τοῦ ἑαυτοῦ

μας στὶς διαδικασίες τῆς “durée”. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἐπαφίεται μᾶλλον στὴν τύχη, στὸ ἐλεύθερο καὶ αὐθαίρετο παιγνίδι τῶν δημιουργικῶν δυνατοτήτων. Ἐτσι, στὸν καλλιτέχνη ἀπομένει πὺλὸ πολὺ ἡ τεχνικὴ ἐπεξεργασία, ποὺ εἶναι συνειδητὴ προσπάθεια τῆς ὑποταγῆς τοῦ ὕλικου στὴ μορφὴ ποὺ ὁ δημιουργὸς ὁραματίζεται.

Ὁ Bergson εἶναι γενναῖος, διότι ἔστρεψε τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη κατὰ ἐνὸς χονδροειδοῦς ὕλισμου, ποὺ κατέστρεφε τὶς πνευματικὲς ἀξίες καὶ ὑπεβίβαζε τὴ δημιουργικότητα στὴν τέχνη. Ὁ γάλλος φιλόσοφος ἄνοιξε δρόμο πρὸς τὴν πνευματικότητα καὶ ἐπεσήμανε στὸν καλλιτέχνη τὶς δυνατότητες τῆς αἰσθητοποιήσεως τοῦ καλολογικοῦ συναισθήματος. Ἀλλ’ εἶναι δυνατό νὰ λειτουργήσῃ ἡ αἰσθητικὴ διαδικασία χωρὶς τὴν «ἰδέα» ἢ τὸν «ἀρχέτυπο τοῦ καλοῦ»; Πῶς εἶναι νοητὸ νὰ ὑφίσταται τὸ καλολογικὸ συναίσθημα μὲ ὅλες τὶς διαβαθμίσεις του χωρὶς αὐτὸ τὸ ὥραϊο; Ἴσως ἂν ζοῦσε ὁ φιλόσοφος, νὰ μᾶς ἔδινε ἀπάντηση. Πάντως, ὁ Bergson μᾶς ξαναφέρει στὴν οὐσία τῆς ζωῆς, στὸν παλμό, στὴν ἀσίγαστη ὁρμή της καὶ μᾶς καλεῖ σὲ «θέα». Οἱ λίγοι ποὺ θεῶνται ἀνακαλύπτουν στὴν τέχνη τὴ γοητεία ποὺ τοὺς συγ-κινεῖ. Ἐτσι κι ἐμεῖς βιώνουμε τὴν ὁμορφιὰ στὴν τέχνη.